



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Consten, P.J.J.

Citation

Consten, P. J. J. (2019, November 19). *Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/82483> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Consten, P.J.J.

Title: Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Issue Date: 2019-11-19

Inleiding

Donderdag 6 maart 1902 was in Den Haag een zonnige maar koele dag. Ondanks de kou dromden mensen samen op de Bezuidenhoutseweg. Het waren belangstellenden die stonden te wachten bij het sterfhuis van de drie dagen daarvoor overleden Zeeuwse staatsman Isaïc Dignus Fransen van de Putte (22 maart 1822-3 maart 1902). Om elf uur werd zijn stoffelijk overschot het huis uitgedragen. Op de rijk met zilver gemonteerde ebbenhouten kist lagen enkele kransen van de familie. Daarachter reed een rijtuig beladen met bloemstukken van vrienden. Vier bodes van de Eerste Kamer gingen aan de stoet vooraf en achter de lijkwagen volgden twaalf equipages waarin familie en vrienden zaten. Vanaf zijn prachtige herenhuis aan de Bezuidenhoutseweg 73, dat veertig jaar zijn woning was geweest, ging het via het Haagsche bos langs de Vijverberg. Aan de achterkant van de Eerste Kamer, waarvan hij tot aan zijn dood gedurende 22 jaar lid geweest was, waren ten teken van rouw de gordijnen gesloten. En op de begraafplaats Oud Eik en Duinen zag het zwart van de mensen, onder hen menig (oud)kopstuk uit de Nederlandse en Indische politiek. Ministers, leden van de Raad van State, Kamerleden van alle partijen, topambtenaren van het departement van Koloniën, oud-gouverneur-generaals, marinemensen, gezanten van verschillende landen, om maar een deel op te noemen.¹

Aangekomen bij de grafkelder nam als eerste C. Pijnacker Hordijk (1847-1908), oud-minister van Binnenlandse Zaken en oud-gouverneur-generaal, het woord. Hij verving de door ziekte gevelde voorzitter van de Eerste Kamer. Vervolgens sprak de voorzitter van de ministerraad A. Kuyper (1837-1920) namens de regering. De overleden staatsman kreeg een grootse uitvaart. Het door hemzelf geregelde familiegraf op Oud Eik en Duinen was een prominente laatste rustplaats waar politici van naam zoals diezelfde Kuyper, maar ook S. van Houten en de staatslieden P.W.A. Cort van der Linden, P. Gerbrandy en W. Drees hem later op relatief korte afstand zouden gaan omringen.

Een bezoek aan zijn graf met zijn vooraanstaande plek toont meer dan alleen zijn positie aan het eind van zijn leven. Fransen van de Putte (ook wel Van de Putte genoemd) ligt in de directe nabijheid van zijn vader en J.C. Rijk (1787-1854) begraven. Zijn vader en Rijk speelden direct na de jaarwisseling van 1838 voor de dan vijftienjarige Isaïc uit Goes een cruciale rol voor zijn verdere leven. Hij was namelijk als jonge adelborst aan het marine-instituut in Medemblik, waar Rijk op dat moment als commandant de scepter zwaaide, op oudejaarsdag 1837 zijn boekje te buiten gegaan. Hij zou in een groepsactie een sergeant verwond hebben. In ieder geval werd hij daarvoor verantwoordelijk gehouden en direct verwijderd. Rijk ontbood vader Jan (1798-1875) aan het instituut en ze spraken met elkaar over het gebeurde terwijl de adelborst buiten wachtte. Direct na het gesprek werd Van de Putte door de commandant van het instituut in het bijzijn van zijn vader, de voltallige staf en alle medestudenten ontslagen. Hij vertrok een paar maanden later als eenvoudige scheepsjongen naar de Oost. Gezien door zijn ogen zou de grafschikking op Oud Eik en Duinen symbolisch genoemd kunnen worden. Voor Rijks graf staat hoog op een pilaar zijn borstbeeld dat in de richting van het graf van vader Jan kijkt, terwijl Van de Putte zelf achter Rijk begraven ligt. Vader Jan en commandant Rijk lijken in dat licht ook bijna twee eeuwen later nog steeds in gesprek over het gebeurde op oudejaarsdag in Medemblik.

Hoewel Van de Putte geen onbekende is bij politieke historici, is de kennis over hem tot nog toe beperkt gebleven. In zijn geboorteprovincie roept zijn naam wellicht herkenning op, omdat hij de eerste Zeeuwse voorzitter van de ministerraad was. Zijn opvolger liet lang op zich wachten: J.P. Balkenende, net als Van de Putte opgegroeid onder de rook van Goes, was tot 2010 acht jaar premier, een titel die overigens pas vanaf 1945 gebruikt wordt.² Als Van de Putte in de geschiedschrijving besproken wordt, volgt na een beknopte persoonsbeschrijving in de regel een opsomming van enkele politieke hoogtepunten uit zijn leven. De historicus E.H. Kossmann liet het bij een karakterbeschrijving van één zin: 'Een avontuurlijk man die na een carrière als zeeman en als

¹ *Algemeen Handelsblad*, 6 maart 1902.

² Balkenende groeide op in Biezelinge en doorliep zijn middelbare school in Goes.

suikerfabrikant op Java in 1859 naar Nederland terugkeerde en, verlost van financiële zorgen, voor zijn kordate energie een uitlaat in de politiek vond'.³ Ook L.G.J. Verberne en H. te Velde zijn kort van stof. De eerste noemt hem een bewindsman met een geweldige werkkraft en een 'werkelijk koloniaal hervormer'.⁴ Te Velde legt de nadruk op zijn presentatie als een Kamerlid zonder opleiding die 'koketteerde met zijn minder verfijnde ondernemersmanieren'.⁵ Heel recent vermeldde J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis in hun overzichtswerk van 150 jaar parlementaire geschiedenis slechts dat hij ervaring opgedaan had als koloniaal ondernemer⁶ en in de biografie van koning Willem III van de neerlandicus D. van der Meulen komt Van de Putte alleen zijdelings ter sprake met betrekking tot de huwelijksperikelen van de kroonprins Willem.⁷ Door de jaren heen wijdden meerdere schrijvers, net als Kossmann, Verberne en Te Velde, slechts enkele regels aan hem van wie W.J. van Welderen baron Rengers, J.T. Buys, P.J. Veth, P.J. Oud, G.J. Lammers, P. van 't Veer, H.W. van den Doel, J.J.P. de Jong, P. van der Velde, M. Kuitenbrouwer, R. Aerts, N.C.F. van Sas en J. Drentje de belangrijkste voorbeelden zijn.⁸

Kort na zijn dood stonden met name zijn persoonlijke vriend Pierson en de hoogleraar Pekelharing stil bij de hoogtepunten uit zijn bestaan, wat toch vooral een chronologisch overzicht daarvan is met hier en daar een persoonlijke herinnering er aan toegevoegd.⁹ Daarna bleef het dus allemaal zeer beperkt. Hoewel R. Reinsma, C. Fasseur en H. Idema in hun wel op bronnen gebaseerde publicaties uitgebreid aandacht besteden aan de persoon Van de Putte, gaan hun beschrijvingen enkel over zijn tijd op Java tussen 1849 en 1859.¹⁰ Het is overigens opvallend dat Van de Putte in Fasseurs boek *Indischgasten* wel kort en krachtig voorkomt maar dat hij geen apart hoofdstuk aan hem wijdt, terwijl hij in dit werk expliciet aangeeft hem voor Indië een belangrijk politicus te vinden,

³ E.H. Kossmann, *De lage landen 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel 1 1780-1914* (Amsterdam 1986) 225.

⁴ L.G.J. Verberne, H. Brugmans, *Geschiedenis van Nederland deel 8 Nieuwste geschiedenis* (Amsterdam 1938) 230.

⁵ H. te Velde, 'Van Grondwet tot grondwet. Oefenen met het parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917', R. Aerts, H. de Liagra Böhl, P. de Rooy e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1990) 130.

⁶ J.Th.J. van den Berg, J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946* (Amsterdam 2013) 393.

⁷ D. van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Meppel 2013) 527-528.

⁸ Mr. W.J. van Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1901, Eerste deel 1849-1891* ('s Gravenhage 1948) 264; J.T. Buys, 'Het koloniaal debat', *De Gids* 34 (1870), 354; P.J. Veth, 'De cultuur-wet', *De Gids* 30 (1866) 493; P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Assen 1979) 69; G.J. Lammers, *De kroon en de kabinetsformatie* (IJmuiden 1952) 63; P. van 't Veer, 'De machthebbers van Indië', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 86 (1971) 41; H.W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera. 1808-1942* (Amsterdam 1994) 68; J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950* (Den Haag 1998) 245; P. van der Velde, *Een Indische liefde. P.J. Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië* (Hilversum 2000) 201; M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme; koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam 1985) 33; R. Aerts, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 431; N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004) 483; J. Drentje, *Thorbecke: een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 461-462.

⁹ B.H. Pekelharing, 'I.D. Fransen van de Putte', *Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen. Levensschetsen en portretten bijeengebracht door Mr. J. Kalff jr.* deel 30 aflevering 9 (Haarlem, 1899) 355-400; Mr. N.G. Pierson, 'Levensbericht van I.D. Fransen van de Putte' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1903) 17-78; C. Th. van Deventer, 'I.D. Fransen van de Putte. Ter nagedachtenis', *De Gids* 66 (1902) 128-137; C. van Vollenhoven, 'Fransen van de Putte (1822-1902)', *De Gids* 86 (1922) 505-510.

¹⁰ C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1860* (Leiden 1978) 162; Fasseur, 'Van suikercontractant tot Kamerlid. Bouwstenen voor een biografie van Fransen van de Putte (de jaren 1849-1862)', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 333-354; H.A. Idema, 'Fransen van de Putte op Java', *De Gids* 98 (1934) 294-324; R. Reinsma, 'Sociaal-economische denkbeelden van Fransen van de Putte', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 70 (1957) 62-75; R. Reinsma, 'Brieven van I.D. Fransen van de Putte uit diens planterstijd', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 71 (1957) 160-185.

zowaar met een gelijke statuur als Thorbecke.¹¹ Van de Putte is dus niet helemaal in de marge van de geschiedschrijving beland. Zo is J. Turpijn al iets uitgebreider in zijn beschrijving maar gaat hij niet verder dan een biografie van één alinea om daar een korte analyse van zijn optreden als politicus op te laten volgen.¹² Ook kwam er een schets van Van de Puttes levensloop in 1990 van de hand van R.E. van Ditzhuyzen, maar zij baseerde zich niet op bronnen zoals persoonlijke correspondentie, maar greep vooral terug op enkele handelingen der Staten Generaal en de necrologieën van N.G. Pierson, B. Pekelharing, C. van Vollenhoven en C.Th. Van Deventer.¹³ C. Smit reserveert in haar proefschrift over de inkomstenbelasting in Nederland uit 2002 enkele pagina's voor Van de Putte.¹⁴ Ook de historici G. Taal, J. de Jong en R. Aerts besteden de nodige aandacht aan Van de Puttes politieke leven. De eerste laat hem in zijn proefschrift over de liberalen regelmatig de revue passeren en hij geeft ook een korte persoonsbeschrijving. In 2002 besprak De Jong de correspondentie tussen hem en de gouverneur-generaal O. van Rees (1823-1892) en in de onder andere onder haar redactie gepubliceerde autobiografie van J. Loudon (1824-1900) en in haar proefschrift, waarin ze ook persoonlijke brieven van hem gebruikt, wordt Van de Putte op de voorgrond geplaatst. Recent schreef ze nog een artikel over hem dat zich echter beperkt tot de persvrijheid in Indië en de daarbij behorende politieke cultuur rond 1870.¹⁵ In zijn biografie van Thorbecke haalt Aerts Van de Putte regelmatig aan omdat hij in de jaren zestig in conflict raakte met de vader van de grondwet.¹⁶ Al met al omvat het beeld van het leven van Van de Putte slechts een paar pagina's.

Vriend en vijand zijn het er wel over eens dat Van de Putte een frappante persoonlijkheid was. Kossmann omschrijft zijn markante karakter door hem een kordate energie toe te schrijven en Turpijn noemt hem een opvallende figuur in de Tweede Kamer. De oordelen over hem lagen bij zijn tijdgenoten overigens zeer uiteen. Waar de journalist F. Netscher een man voor zich zag met ogen die 'onrustig, sluw, zenuwachtig bewegend, voortdurend de omgeving doorsnuffelend, beloerend en onoprecht van opslag' waren¹⁷, zag de rechtsgeleerde Van Vollenhoven een 'rustig, jeugdig, reë'¹⁸, bij al zijn ernst vrolijk, gevend uit den schat van zijn beleid en ervaring en betoogend in warme, natuurlijke taal' sprekende persoon in het gangpad van de Eerste Kamer tussen de banken staan.¹⁹ Extreme karakterisering en waartussen veel eigenschappen en persoonlijke trekken kunnen voorkomen. Netscher sabelde hem misschien uit frustratie neer. Zijn vader kreeg in 1864 met Van de Putte als minister te maken, nadat hij als resident op Java ontslagen was en de oud-

¹¹ C. Fasseur, *Indischgasten* (Amsterdam 1997).

In het motto staat: 'Zij die zich interesseren voor Multatuli, kunnen het niet bij de letterkunde laten, zullen zich, eer zij het weten, interesseren voor een Duymaer van Twist, een Rochussen, een Fransen van de Putte, een Thorbecke.'

¹² J. Turpijn, *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888* (Amsterdam 2008) 106.

¹³ R.E. van Ditzhuyzen, 'Isaac Dignus Fransen van de Putte Lid Eerste Kamer 1880-1902', in A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof* ('s Gravenhage 1990) 211-225.

¹⁴ C. Smit, *Omwillen der billijkheid. De strijd over de invoering van de inkomstenbelasting in Nederland* (Amsterdam 2002) 131, 135-139.

¹⁵ G. Taal, *Liberale en radicalen in Nederland 1872-1901* (Den Haag 1980) 162; H. Boels, J. de Jong, C.A. Tamse, *Eer en fortuin. Leven in Nederland en Indië 1824-1900. Autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon* (Amsterdam 2003); J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek, 1860-1900* (zp 1989); J. de Jong, 'Het is in Indië en Holland een beroerde boel. Brieven van Otto van Rees aan Isaäc Dignus Fransen van de Putte 1863-1878', *Het persoonlijke is politiek: Egodocumenten en politieke cultuur* (Hilversum 2002); J. de Jong, 'A go-ahead fellow in Dutch politics? I.D. Fransen van de Putte, the press and political culture around 1870' in: H. Wijffjes, G. Voerman eds., *Mediatization of politics in history, Groningen studies in cultural change* (Leuven Parijs Dudley 2009).

¹⁶ R. Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018).

¹⁷ F. Netscher, *Uit ons parlement. Portretten en schetsen uit de Eerste – en Tweede Kamer* (Amsterdam 1890) 165.

¹⁸ Het woord 'reë' is geen bestaand Nederlands woord meer en krijgt in 1864 de betekenissen gereed, klaar en vaardig.

I.M. Calisch en N.S. Calisch, *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Tiel 1864) 1093.

¹⁹ C. van Vollenhoven, 'Fransen van de Putte (1822-1902)', *De Gids* 86 (1922) 509.

bestuursambtenaar Netscher senior was toen gekrenkt omdat de bewindsman zijn bezwaren in eerste instantie ongegrond verklaarde.²⁰ Van Vollenhoven was daarentegen zo positief dat enige nuancering op zijn plaats lijkt. Kortom, wat voor man en politicus was hij nu eigenlijk? In een biografie van een staatsman natuurlijk altijd de hamvraag, maar zeker in het geval van Van de Putte, één die niet eenvoudig te beantwoorden is.

Om te beginnen lag het bepaald niet voor de hand dat hij op het Binnenhof actief zou worden, zeker niet zo snel na zijn terugkeer in patria in 1859. Toen had hij nog niet besloten om Indië definitief de rug toe te keren. De mogelijkheid voor een vertrek terug naar Java na een rustperiode was open gelaten. Hij had daarnaast ook weinig tijd doorgebracht in Nederland sinds zijn aanmonstering op een Oost-Indiëvaarder 21 jaar daarvoor. Dit betekende dat hij nauwelijks binding had met potentiële kiezers. Dat was in die jaren zeer belangrijk, want een volksvertegenwoordiger sprak in Den Haag in hoge mate voor een achterban uit een district. In welk district Van de Putte zich in 1859 dan ook verkiesbaar zou stellen, hij zou er een nieuwkomer en een onbekende zijn die geen bestuurlijke en politieke ervaring kon voorleggen aan de kiezers. Was het dus opmerkelijk dat hij aan de verkiezingen deelnam, het was geen toeval dat hij zich in Goes verkiesbaar stelde, want daar had hij, door de vooraanstaande posities van zijn vader en broer, in ieder geval zijn naam mee.

Bij andere koloniale specialisten lag het met betrekking tot het laatste punt wel anders. Zoals bijvoorbeeld bij de parlementariërs W.R. baron van Hoëvell (1812-1879), die politiek actief was in Indië en een op koloniaal-liberale leest geschoeid tijdschrift oprichtte. En L.W.Ch. Keuchenius (1822-1893), die het als jurist tot lid van de Raad van Nederlands-Indië schopte en bij wie het dus veel meer in de lijn van de verwachting lag dat hij als Indië-specialist in de Kamer zitting zou nemen. Beiden waren door hun bezigheden al vrij bekend bij een deel van de kiezers, zeker als deze koloniale belangen hadden. Van de Putte had al die jaren daarentegen eerst gevaren en later geïsoleerd in het oosten van Java verbleven als ondernemer. Net zo als zijn vriend F. s'Jacob (1822-1901), die hij kende van het marine-instituut en die ook suikerondernemer was geweest. Deze had via zijn oom en minister van Koloniën J.J. Rochussen (1797-1871) een directe binding met het Binnenhof, maar ging ondanks ambities in die richting toch niet de politiek in. Van de Putte deed dit dus wel en hij was nog niet van de mailboot gedebatteerd of hij stond bij de verkiezingen van 1859 kandidaat voor het district Goes. Ook opvallend omdat het beslist niet zo was dat hij tijd over had. Hij behield belangen in de tabak op Java en startte meteen nieuwe bedrijven in Nederland. Daarnaast ging hij beleggen in grond, onroerend goed en aandelen.

Hoewel hij dus genoeg aan zijn hoofd had, kwakkelde met zijn gezondheid en de politiek-bestuurlijke achtergrond ontbeerde, stak hij desondanks meteen veel energie in het politieke werk. Kwam zijn politieke gedrevenheid dan voort uit persoonlijke overwegingen, ambities of frustraties? In mijn onderzoek sluit ik aan bij de stelling van de hoogleraar geschiedenis en theorie van de biografie H. Renders dat 'de biograaf moet aantonen dat iemands persoonlijke achtergrond van invloed is geweest op zijn publieke wapenfeiten.'²¹ Hier biedt de vergelijking met de andere Kamerleden helderheid. Als enig Kamerlid was hij niet in het bezit van een diploma, op papier had hij alleen zijn middelbare school voltooid.²² Vooral de juridische studie was voor de adel en het patriciaat in die tijd de standaardopleiding. De overgrote meerderheid van de parlementariërs waren gepromoveerde juristen, waarbij aangetekend moet worden dat een promotie, in de regel in een korte tijd behaald op een aantal stellingen, in die tijd daarom niet in hoog aanzien stond.²³ Tot 1888 was 80 tot 85 procent van alle Kamerleden universitair geschoold en zeven tot tien procent had een semi-universitaire opleiding gevolgd, zoals de adelborstenopleiding aan het marine-instituut,

²⁰ F.H.J. Netscher, *Regt en onregt of de toestand der gewestelijke besturen in Indië tegenover de particuliere industrie* ('s Gravenhage 1864) voorwoord.

²¹ H. Renders, 'Privé in de politieke biografie' in: *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam 2007) 9.

²² J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede Kamerleden tussen 1849-1870* (Weesp 1983) 121-122.

²³ W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw* ('s Gravenhage 1992) 528.

waarvan Van de Putte dus in 1838 verwijderd was.²⁴ Van de Putte was één van de weinige niet-academici in de politieke wereld.²⁵ Hij was volgens de journalist P. van 't Veer de eerste onvervalste 'particuliere' minister in Nederland want hij had niet alleen geen juridische scholing genoten, ook had hij geen ambtelijke opleiding en loopbaan achter de rug na zijn ondernemerschap zoals de suikerfabrikant en minister van Koloniën James Loudon (1861-1862). Van de Putte was de eerste die rechtstreeks van de 'suiker in de politiek' ging.²⁶

Uiteraard bestonden er niet alleen verschillen tussen hem en de andere parlementariërs, maar waren er ook overeenkomsten. Net als de andere Kamerleden behoorde zijn vader tot de gegoede burgerij en stond deze hoog op de lijst van censusbetalers. Ook werd Van de Putte, zoals de meeste volksvertegenwoordigers, een lid zonder beroep en ontving hij daarnaast enige hulp van zijn broer Jan in Goes bij zijn twee kandidaatstellingen in zijn geboorteplaats. Maar hier hielden de overeenkomsten op, want naast het ontbreken van een academische graad, werd hij ook niet, zoals de meeste andere parlementariërs, door zijn vader in het zadel geholpen. Vaders van Kamerleden zorgden in de regel dat hun zonen functies als burgemeester of ambtenaar verwierven, die als springplank dienden naar een zetel op het Binnenhof.²⁷ Voor Van de Putte gold dat niet. Hij stond er zonder opleiding alleen voor en zijn vader trok vanaf oudejaarsdag 1837 bijna volledig zijn handen van hem af, een selfmade man in wording.

Het is natuurlijk te eenvoudig om een politiek leven en de hervormingen in het economisch en bestuurlijk stelsel die de persoon doorvoerde enkel op te hangen aan zijn persoonlijke karaktertrekken en ervaringen. Hoewel emotionele beschadiging zijn rol in de politiek zeker beïnvloed kan hebben, staat Van de Putte daarnaast ook voor bepaalde denkbeelden. In zijn geval waren deze liberaal. Isaäc wilde ten koste van het conservatisme het liberale gedachtegoed op koloniaal gebied uitdragen en uiteindelijk door middel van wetgeving invoeren, wat begin jaren zestig een steeds grotere kans van slagen had. Want in de tijd dat hij politicus werd, ontbeerden de behoudende politici een programma en een leider en hadden ze geen alternatief voor de liberale staat. Daarom zouden ze, volgens de Groningse historicus G. Taal, bij gebrek aan invulling van hun beleid, vooral op koloniaal terrein in hun 'nadagen' een eigen geluid hebben laten horen en gingen de conservatieven de politiek van minister Fransen van de Putte bestrijden.²⁸ Wat hield de ideologie van het liberalisme in dit vroege stadium nu in? Waar het conservatisme als erfgenaam en spreekbuis van de traditie optrad, wilde het liberalisme pleitbezorger van de toekomst zijn en dat viel in eerste instantie niet mee. Zo bestond er voor 1840 in Nederland nog geen beweging of partij die zich liberaal noemde. Velen zagen deze nieuwlichters destijds als te open geesten die gezag en orde ondermijnden met hun ideeën voor vrijheid. Ze waren dus tot de jaren veertig min of meer suspect, mede omdat dit vroege liberalisme bovenal een protestbeweging was, ontevreden over de regering van Willem I. Deze 'moderate liberalen' kwamen voort uit de elite van notabelen en wilden de grondwet vooral aanpassen om het financiële beleid van de koning onder controle te krijgen.²⁹ Waren ze tot het midden van de eeuw een groep individuen die als los zand aan elkaar hing, de classicus en hoogleraar staatsrecht J.R. Thorbecke (1798-1872) bracht in dit gebrek aan samenhang binnen de groep der liberaal-denken en in hun negatief imago verandering. Met de invoering van zijn grondwet was vanaf 1848 een modern liberaal staatkundig gebouw opgetrokken dat daarna werd ingericht. Dit verschafte de liberalen in de tweede helft van de eeuw een gemeenschappelijk doel en aanzien, waar de conservatieven nauwelijks weerwoord op hadden.³⁰ Omdat de laatsten er daarnaast niet in slaagden een stabiele partij te vormen, raakten ze nog verder op de politieke

²⁴ Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 121, 129.

²⁵ Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 121-122; Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 351.

²⁶ Van 't Veer, 'De machthebbers van Indië', 41.

²⁷ Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 71.

²⁸ G. Taal, *Liberalen en radicalen in Nederland 1872-1901* (Den Haag 1980) 6.

²⁹ Aerts, *De Letterheren*, 126-129.

³⁰ Taal, *Liberalen en radicalen*, 5-6.

achtergrond.³¹ De confessionelen hadden in dit opzicht wel succes – in 1879 richtten ze de eerste partij, de ARP, op – maar deze ontwikkeling wordt in dit onderzoek slechts terzijde besproken.

Van de Putte vormde een onderdeel van de club liberalen, die toen inmiddels toonaangevend was in de Kamer. Van politieke partijen was zagezegd in de jaren zestig nog geen sprake. Parlementariërs vertegenwoordigden in de praktijk vaak kiezers uit hun district en het woord partij stond voor een losse groepering van mensen met in grote lijnen dezelfde politieke ideeën. Thorbecke vormde de kern van de groep der liberalen³² en hield zich in die hoedanigheid bovenal bezig met de uitleg van zijn constitutie uit 1848 om zo het primaat van het parlement een definitief stevig fundament te verschaffen. Hij vond dat de ontwikkeling van het algemeen welzijn overgelaten moest worden aan het vrije spel der maatschappelijke krachten, zoals dat volgens hem in een ‘nachtwakersstaat’ hoorde.

Binnen de Nederlandse staathuishoudkunde overheerste decennialang de stem van dit Thorbeckiaanse doctrinaire liberalisme met een grote mate van staatsonthouding, het primaat van het eigenbelang en de transformatie door de ‘invisible hand’ van eigenbaat van alle individuen tot het algemeen belang. *De Gids* en *De Economist* waren de periodieken die deze axioma’s van het klassieke liberalisme uitdroegen en die lange tijd geen weerwoord hoefden te vrezen. Maar dat veranderde met de komst van het tijdschrift *Vragen des Tijds* in 1874. Met de oprichting van dit blad door een jongere generatie liberalen onder leiding van de redacteur van het nieuwe tijdschrift S. van Houten (1837-1930) werd de oud-liberale economische eensgezindheid doorbroken. De jongere generatie nam geen genoegen meer met de klassieke invulling van de staathuishoudkunde en begon zich in de jaren zeventig, onder andere in het nieuwe periodiek, tegen het idee van de ‘invisible hand’ te verzetten.³³ Van Houten nam het voortouw binnen de groep der neo- of jonge liberalen, die beïnvloed waren door de theorieën van de Duitse en Oostenrijkse economen. Deze Duitstalige ‘katheder-socialisten’ zochten een middenweg tussen het individualistisch ingestelde klassieke liberalisme en het collectivistische socialisme.³⁴ J. de Beus noemde Van Houten en de jonge liberalen om hun drang naar maatschappelijke veranderingen dan ook hetzelfde als hun Duitse en Oostenrijkse voorbeelden. De houding en de visies van de Nederlandse ‘katheder-liberalen’ waren volgens De Beus een reactie op de klassiek-liberale opvattingen van Thorbecke. In het laatste kwart van de negentiende eeuw ging de discussie binnen deze groep, waarvan naast Van Houten ook de redacteur van de *Vragen des Tijds* H. Goeman Borgesius (1847-1917) een exponent was, met name over de omvang en het tempo van de door te voeren maatschappelijke hervormingen. Hierbij werd staatsbemoeienis als onvermijdelijk gezien. Ook de theorieën van de eerste liberale denkers over onder andere de onzichtbare economische krachten werden niet meer als valide gezien.³⁵ Een transitie die overigens een moeilijke start kende, want hoewel in 1874 dan wel al het Kinderwetje van Van Houten tot stand gekomen was, het oorspronkelijke ontwerp had door de talrijke amendementen veel aan kracht verloren.³⁶ Pas de invoering van de Drankwet van Goeman Borgesius

³¹ Volgens R. van Raak konden de conservatieven binnen informele netwerken ook in de jaren zestig en daarna soms wel degelijk invloedrijk zijn. R. van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Amsterdam 2000) 15.

R. de Jong ziet in de jaren 1860 ook partijvorming plaatsvinden bij de conservatieven. R. de Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887* (Hilversum 1999) 117-118. Rienk Janssens beschrijft de ontwikkeling van de interne partijorganisatie van de eerste politieke partij van Nederland. R. Janssens, *Opbouw van de antirevolutionaire partij 1850-1888* (Hilversum 2001).

³² Kossmann, *De lage landen*, 228.

³³ S. Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997) 49; P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002) 101-103.

³⁴ G. Voerman, ‘Liberalen op een tweesprong. Liberale Unie, Vrijzinnig-Democratische Bond en de Bond van Vrije Liberalen aan het begin van de 20^{ste} eeuw (1901-1921)’, *DNPP Jaarboek* 1988, 105.

³⁵ J.W. de Beus, ‘Oorsprong en wederkeer van de liberalen’ in: J.W. de Beus, J.A.A. van Doorn, *De Interventiestaat* (Meppel/Amsterdam 1984) 99.

³⁶ J. Giele, *De arbeidsenquête van 1887: Een kwaad leven. Deel 3: De Vlasindustrie. Tilburg. Eindverslag* (Nijmegen 1981) 292.

in 1881 werd gezien als een definitieve breuk met de tot dan toe ver doorgevoerde staatsonthouding.³⁷

De overgang van het klassieke naar het kathederliberalisme was feitelijk minder abrupt dan hierboven beschreven, want het optreden van de jurist en parlementariër J. Kappeyne van de Coppello (1822-1895) als leider van een jongere generatie vond al plaats voor de hoogtijdagen van de katheder-liberalen begin jaren tachtig. Daarnaast trad tussen eind 1865 en midden 1866 de groep der 'Puttianen' prominent op de voorgrond. Heeft Kappeyne nog wel enige attentie van historici gehad, het optreden van deze Puttianen kreeg vrijwel geen aandacht. De inhoud en het eventuele belang van de politieke rol van Van de Putte, die midden jaren zestig als naamgever van de groep jonge liberalen optrad en waarvan ook Kappeyne deel uitmaakte, worden in deze periode van transitie van klassiek (oud) naar links-liberaal (jong) tot nog toe in de literatuur steeds genegeerd. Zoals eveneens het vraagstuk betreffende hun bestaansrecht, want wat waren hun politieke idealen en streefden ze de uitvoering van een economische of maatschappelijke theorie na, zoals Thorbecke of de kathederliberalen? Maar natuurlijk vooral interessant in dit onderzoek: Wat was nu de positie van Van de Putte als eerste man van de naar hem vernoemde club?

Tot en met de jaren van zijn eerste ministerschap (2 februari 1863-30 mei 1866) kon Van de Putte in grote lijnen terugkijken op een succesvolle loopbaan. Eerst een mooie carrière op zee waarna hij goede zaken deed op Java in de suiker en de tabak. Na zijn terugkeer in Nederland in 1859 maakte hij na een paar jaar zijn gewenste politieke start en als minister van Koloniën werd onder zijn leiding het veelvuldig bediscussieerde cultuurstelsel tussen 1863 en 1866 grotendeels ontmanteld. Hier werpt zich meteen een grote vraag op die al langere tijd om een antwoord vraagt: Waarom wilde Van de Putte dit stelsel, dat in de jaren zestig nog grote winsten opleverde, koste wat kost afschaffen? De in zijn opdracht ontworpen cultuurwet, die als doel had het cultuurstelsel bijna volledig af te bouwen, was in de eerste plaats een sterk wapen in de strijd tegen het conservatisme in Indië en Nederland. Binnen dit sinds 1830 bestaande, door de conservatieven gesteunde economische systeem, werden Javaanse boeren gedwongen om ten bate van de Nederlandse schatkist op een deel van de dorpsgronden exportgewassen te verbouwen. Het stelsel genoot in de loop van de jaren meer en meer aanzien binnen de koloniale gemeenschap en in Nederland, want de baten waren gigantisch groot, met recordinkomsten van tientallen miljoenen guldens per jaar gedurende de jaren zestig.

De studies van C. Fasseur, P. Boomgaard, R. van Niel en R.E. Elson³⁸ over het cultuurstelsel hadden niet tot doel een verklaring voor het verdwijnen van het stelsel te geven. J. de Jong en M.J. Janse spreken van een bewustzijn bij het gouvernement in de laatste vier decennia van de negentiende eeuw dat de kolonie niet onbepaald geëxploiteerd kon worden waardoor het cultuurstelsel onder vuur was komen te liggen.³⁹ Voor mijn onderzoek is het proefschrift van R. Reinsma, *Het verval van het cultuurstelsel*, interessant. Reinsma onderscheidt in zijn boek verschillende aspecten met betrekking tot het verdwijnen van het dwangstelsel, die hij beschrijft als ethische, juridische, cultureel-sociale, economische en politieke liberale kritiek.⁴⁰ In mijn onderzoek toets ik de hervormingen en denkbeelden van Van de Putte aan de vijf aspecten van kritiek zoals door Reinsma getypeerd.

Reinsma vat de bestaande ethiek van de jaren zestig samen met de constatering dat het besef binnen de koloniale maatschappij, dat de 'batig sloten niet in het nadeel van de inheemse

³⁷ Dudink, *Deugdzaam liberalisme*, 97.

³⁸ C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1860* (Leiden 1978); P. Boomgaard, *Children of the colonial state: population growth and economic development in Java 1795-1880* (Amsterdam 1989); R. van Niel, *Java under the cultivation system* (Leiden 1992); R.E. Elson, *Village Java Under the Cultivation System, 1830-1870* (Sydney 1993).

³⁹ De Jong, *Van batig slot naar ereschuld*, 295; M.J. Janse, 'De geschiedenis van de 'Maatschappij tot Nut van den Javaan', 1866-1877. 'Waarheid voor Nederland, regtvaardigheid voor Java'', *Utrechtse Historische Cahiers* 20 nr.3/4 (1999) 3.

⁴⁰ R. Reinsma, *Het verval van het cultuurstelsel* ('s Gravenhage 1955).

bevolking mochten worden verkregen', in die tijd sterk toegenomen was.⁴¹ Een besef dat zeker ook bij Van de Putte gedurende zijn verblijf op Java sterk gegroeid was, want zo deelde hij in zijn in 1860 uitgegeven brochure mede:

'De versnelde gemeenschap had de lust tot lezen op Java aangewakkerd. Met ongekende belangstelling werden de opgewonden redevoeringen, de heftige brochures en dagbladartikels van dien tijd gelezen en deze lieten niet zelden een diepen indruk na. Men zag rond zich heen, en schaamde zich over handelingen die men vroeger nauwelijks opgemerkt had.'⁴²

Het kan niet anders dat hij hier zijn eigen gedachten uitsprak. In hoeverre kunnen naast Van de Puttes persoonlijke aspiraties ook een drang om te hervormen zijn gedrevenheid om een plek in de Kamer te krijgen, verklaren? Vielen voor hem politieke, economische en idealistische motieven samen bij zijn missie om het cultuurstelsel af te schaffen? En welke drijfveren had deze man, die op zee en op Java twintig jaar lang een geïsoleerd bestaan geleefd had, om zo'n politiek ambitieus en standvastig persoon te worden? De omstandigheden waren in meerdere opzichten voor hem niet optimaal en Taal vat zijn beperkingen kort samen: 'Zijn deskundigheid was te eenzijdig op Indië gericht en het ontbrak hem aan juridische scholing, die de meeste Kamerleden wel hadden ontvangen; ook was zijn gezondheid niet sterk.' Belemmeringen die hem een 'eerste plaats' binnen de liberale groep ontzegd zouden hebben, aldus Taal.⁴³ Dat is echter de vraag want Van de Putte ging een hoofdrol spelen in een politieke crisis. In 1866 kwamen de jonge liberalen onder zijn leiding in aanvaring met Thorbecke over de keuze van invoering bij wet of koninklijk besluit van het strafwetboek voor Nederlands-Indië, wat tot een tijdelijk vertrek van de laatste uit het politieke leven leidde. De liberale politicus en historicus P.J. Oud (1886-1968) begreep niet goed waar het venijn met betrekking tot deze interne liberale strijd over een ogenschijnlijk onbeduidende kwestie vandaan kwam en voor de liberale politicus en publicist H. van Riel (1907-1980) was het een 'raar geval'.⁴⁴ Een generatieconflict wordt als oorzaak genoemd, maar nog steeds is niet duidelijk wat zich precies heeft afgespeeld. Daarbij is het interessant om te onderzoeken hoe het nu mogelijk was dat de relatief onervaren Van de Putte met zijn optreden als leider der Puttians zelfs de aanleiding leek te vormen voor het vertrek uit de politiek van de in de Tweede Kamer onaantastbaar gewaande Thorbecke in 1866?

En zeker niet minder interessant: Hoe verhiel zich zijn positie binnen de liberale groepering ten opzichte van de oude en jonge generatie? Werd hij nu geïnspireerd door de theorie van het klassieke liberalisme of had de overtuiging dat staatsingrijpen onvermijdelijk was ook vat op hem gekregen? Of voer hij tot op zekere hoogte gewoonweg een eigen koers? En last but not least, in hoeverre kan er iets gezegd worden over zijn invloed op de politieke mores op het Binnenhof? Kortom, wat was het belang van zijn optreden in beide Kamers vanaf 1862 en wat hebben zijn inspanningen losgemaakt en veranderd binnen de Nederlandse politiek? Dit zijn de centrale vragen waarop in dit onderzoek, waarbinnen dus zijn rol in de Haagse politiek centraal staat, getracht wordt een antwoord te geven.

Ik heb gekozen voor de chronologische opzet, die bij een biografie voor de hand ligt. In **hoofdstuk 1** wordt eerst zijn afkomst onder de loep genomen, daarna komt zijn jeugd en zijn tijd aan het marine-instituut en op zee ter sprake om in de twee daarop volgende hoofdstukken te vervolgen met zijn leven in het afgelegen en dunbevolkte Oost Java. In **hoofdstuk 2** komt de gang van zaken op suikerondernemingen aan bod, omdat die naast het zeemansbestaan goed het harde en ingewikkelde leven en daarmee de karaktervorming van onze hoofdpersoon illustreert. Van de Putte

⁴¹ Ibidem, 34.

⁴² I.D. Fransen van de Putte, *De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java* (Goes 1860) 23.

⁴³ Taal, *Liberale en radicalen*, 59.

⁴⁴ H. van Riel, *Geschiedenis van het Nederlandse liberalisme in de negentiende eeuw* (Assen 1982) 84-85; Oud, *Honderd jaren*, 71.

kreeg te maken met een inheems en koloniaal bestuur waarvan de leden allemaal eigen en tegengestelde belangen hadden. In de complexe Javaanse planterswereld werd een grote mensenkennis en handigheid in de omgang vereist, waarbij een ondernemer bepaald aan gevaren bloot stond. Daarnaast is er niet veel bekend over het bestaan op Europese ondernemingen op het platteland van Java in die periode. Deze studie hoopt deze lacune in de Indische geschiedenis zo veel mogelijk op te vullen. In **hoofdstuk 3** wordt, net als voor de suikerfabrieken, het reilen en zeilen op de tabaksondernemingen belicht om te vervolgen met een inventarisatie van de factoren die de voedingsbodem van Van de Puttes politieke ideeën gevormd hebben.

In **hoofdstuk 4** wordt Van de Putte gevolgd op zijn weg naar het lidmaatschap van de Tweede Kamer en de strijd die hij daarvoor moet voeren. In **hoofdstuk 5** volgt een karakterschets van een man die niet alleen politiek actief werd, maar ook zakelijk, vooral met zijn oudere broer Jan, na zijn terugkeer in Nederland aan de weg bleef timmeren. Hij nam geen blad voor de mond en nadat beschreven is hoe Van de Putte een zetel veroverde in de Kamer en relatief snel een ministerspost aanvaardde, worden in **hoofdstuk 6** zijn politieke hervormingen op een rij gezet. In **hoofdstuk 7** hoop ik vervolgens inzicht te verschaffen in het aftreden van Thorbecke en Van de Puttes belangrijke rol daarin. In het daaropvolgende hoofdstuk komt de strijd rond de ontwerpcultuurwet aan bod. Van de Putte schafte overigens in de jaren daarvoor, direct na zijn aantreden als minister in 1863, al een reeks dwangcultures en andere onderdelen van het stelsel af. De uitspraak, in het recente overzichtswerk van de Nederlandse parlementaire geschiedenis van de politieke historici Van den Berg en Vis, dat het cultuurstelsel niet door Fransen van de Putte hervormd is, doet te weinig recht aan zijn politieke werk in de jaren zestig.⁴⁵

In 1870 kwam met de invoering van de Agrarische wet door minister De Waal, die voor de boeren en cultuurondernemers individueel grondeigendom mogelijk maakte en het systeem van vrije arbeid ruim baan bood, bijna geheel een eind aan het cultuurstelsel. Met de gelijktijdige invoering van de Suikerwet was er wel nog een twintigjarige toekomst voor de suikerproductie onder het oude regime, maar na 1870 behield alleen de lucratieve koffiecultuur op de lange termijn de zekerheid van verbouw onder dwang. Voor Van de Putte was de afschaffing van het stelsel en de invoering van het eigendomsrecht op grond van de Javaanse boer tot aan zijn aftreden als minister in 1866 het ultieme politieke doel. Wat waren zijn motieven om het systeem, dat in de jaren zestig recordbedragen voor de Nederlandse schatkist opbracht, te willen vervangen door een stelsel van vrije arbeid? In **hoofdstuk 8** wordt getracht een antwoord te geven op deze vraag.

In mei 1866 eindigde zijn voorzitterschap van de ministerraad. Ondanks het sneuvelen van zijn ontwerp cultuurwet keek Van de Putte terug op drie succesvolle jaren als minister van Koloniën. Veel van wat hij zich ten doel had gesteld, verwezenlijkte hij. Onder zijn leiding werd het cultuurstelsel grotendeels ontmanteld en had hij in politiek Den Haag het gewenste stof doen opwaaien. Op zijn tweede ministerschap tussen juli 1872 en augustus 1874 keek hij minder positief terug. In 1873 kwam het Indische gouvernement onder leiding van J. Loudon onder druk te staan door de dreiging van buitenlandse mogendheden om zich te mengen in de strijd rond de erkenning van de Nederlandse soevereiniteit door het sultanaat Atjeh. Het was niet duidelijk of een oorlogsverklaring aan Atjeh noodzakelijk en verantwoord was, maar de oorlog kwam er en als minister was Van de Putte eindverantwoordelijk voor twee expedities naar het sultanaat, waarvan de eerste een regelrecht debacle genoemd kan worden en de tweede slechts een beperkte overwinning bracht. In **hoofdstuk 9** worden de omstandigheden en de verwickelingen beschreven die tot deze Atjeh-crisis geleid hebben en wordt gezocht naar een schuldige voor het uitbreken van de oorlog waarin Van de Puttes invloedrijke rol uiteraard ter sprake komt.

Na zijn tweede ongelukkige ministerschap bleven successen verder uit. Kroonprins Willem (1840-1879), de oudste zoon van koning Willem III, wilde met een Nederlandse gravin trouwen, maar dat accepteerde zijn vader niet. Wiwill, zoals de bijnaam van de troonopvolger luidde, zocht vooral steun bij Van de Putte, die al vanaf 1873 als minister het huwelijksvoornemen ondersteunde. In **hoofdstuk 10** komt niet alleen deze affaire ter sprake, maar ook de mislukte opdracht van de koning

⁴⁵Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 395.

aan Van de Putte om een liberaal ministerie te formeren. Hij had veel last van hoofdpijnen en alle verwickelingen trokken ook nog eens een extra wissel op zijn gezondheid. Het is waarschijnlijk geen toeval dat hij kort daarna, in 1880, de luwte van de Eerste Kamer opzocht, waarvan hij lid bleef tot aan zijn dood in 1902. Het hoofdstuk sluit af met zijn tijd in de Eerste Kamer vanaf 1880 tot aan zijn dood. Op de laatste bladzijdes wordt onderzocht of hij de strijdbaarheid die hem kenmerkte ook daar behield.

Hieronder wordt overigens consequent ‘ministerie’ in plaats van ‘kabinet’ geschreven als over de ministerraad gesproken wordt, want destijds werd het ook niet het ‘kabinet-Thorbecke’ maar het ‘ministerie-Thorbecke’ genoemd.⁴⁶

Als voor veel politici geldt dat in hun particuliere brieven de uiting van gevoelens juist een ‘eye-opener’⁴⁷ is, is Van de Putte een uitzondering op de regel. Zo was hij zeer terughoudendheid in de correspondentie met zijn oudere broer Jan, die toch zijn steun en toeverlaat was. Van de Putte vertrouwde weinig van zijn gevoelens en diepere gedachten aan het papier toe. Zo expressief als hij in het dagelijks leven en op het Binnenhof kon zijn, zo gesloten was hij in de regel op papier. Maar er is zoveel nagelaten correspondentie dat uiteindelijk ook een persoonlijk beeld van de staatsman geschetst kon worden. Zo af en toe ‘liet hij zich toch gaan’ en kwam tot mijn opluchting de mens Van de Putte tot leven. In het Nationaal Archief bevindt zich een klein deel van zijn correspondentie, ongeveer 200 brieven door 70 mannen aan hem gestuurd. In het enkele meters omvattende particulier archief Storm de Grave - Van Reenen, in privébezit, ligt post van ongeveer 225 personen met wie hij contact had, waarbij aangetekend moet worden dat hij met de meesten maar een enkele keer geschreven heeft. Met zijn broers André (1826-1912) en Jan (1819-1889) had hij de meeste binding. De eerste had in 1861 zijn suikeronderneming overgenomen en daarover moest veel gecorrespondeerd worden. Met zijn oudere broer Jan heeft Isaïc veruit het grootste aantal brieven gewisseld, ongeveer duizend, waarvan vele meerdere en soms tien pagina’s omvatten. De inhoud was grotendeels zakelijk want Jan behartigde ook de belangen van Isaïc. In de correspondentie met zijn oudere broer kon hij ook, al was het sporadisch, bijna exclusief persoonlijk worden. Om Van de Puttes leven te kunnen reconstrueren, ben ik daarom met name teruggevallen op deze briefwisseling tussen de broers, waarvan helaas niet alle jaren bewaard zijn gebleven. Ook heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de memoires van J. Loudon, uitgegeven in *Eer en fortuin. Leven in Nederland en Indië 1824-1900. Autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon*, waarin deze zijn gevoelens over Van de Putte zonder schroom ventileerde.

Waar andere politici een grote of beperkte politiek literaire erfenis nalieten, bouwde hij nauwelijks een staat van dienst als schrijver van artikelen en brochures op. Van de Putte keek tijdens Kamerdebatten om allerlei redenen regelmatig terug op zijn leven. De Handelingen der Staten-Generaal vormden, naast de familie- en zakelijke correspondentie, voor mij daarom ook een belangrijke informatiebron. Wel schreef hij een kort en bondig boek waarin hij zijn politieke ideeën uit de doeken deed. Om zijn leven in de politieke en maatschappelijke context te kunnen plaatsen, maak ik naast secundaire literatuur ook gebruik van kranten en tijdschriften waarbij artikelen uit *De Gids*, de *Goessche* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant* de boventoon voeren. Zo was *De Gids* een verzamelplaats van artikelen van liberale snit en door zijn status gezaghebbend. Daarnaast reserveerde de redactie een aanzienlijk aantal pagina’s voor koloniale onderwerpen en probeerde hiermee humanitaire en economische opvattingen betreffende de gang van zaken in Indië in Nederland ingang te doen vinden.⁴⁸ Bij mijn gebruik van de *NRC* als bron ligt het nog veel duidelijker, want deze steunde Van de Putte openlijk en vertolkte zijn ideeën. De *Goessche Courant* bood veel informatie over Van de Puttes Zeeuwse achtergrond.

⁴⁶ Turpijn, *Mannen van gezag*, 8.

⁴⁷ J. de Jong, ‘Het is in Indië en Holland een beroerde boel. Brieven van Otto van Rees aan Isaïc Dignus Fransen van de Putte 1863-1878’, in R.A.M. Aerts, J. de Jong & H te Velde (Eds.) *Het persoonlijke is politiek: Egodocumenten en politieke cultuur* (Hilversum 2002) 102.

⁴⁸ Aerts, *De Letterheren*, 14-15, 227.

Gedurende zijn jaren als bewindsman hadden zijn voorstellen en acties overwegend te maken met zaken betreffende Nederlands-Indië en op dat terrein ligt hieronder dan ook het accent. Suriname was kleiner en economisch van minder importantie voor Nederland. Maar ook lag Van de Puttes hart, door zijn verleden op Java, vooral in de Indische archipel. Overigens zou hij in de functie van bewindsman gezegd hebben dat een minister van Koloniën 'zich geheel moest kunnen wijden aan Indië en van Suriname zoo veel mogelijk moest worden ontheven.'⁴⁹

De oud-zeeman en ondernemer liet zijn sporen na in de koloniale en politieke geschiedenis. Hij treedt weliswaar bijna in elke koloniale studie over de negentiende eeuw op, maar nagenoeg altijd in de zijlijn, zodat hij voor het grotere publiek vrij onbekend gebleven is. Met name in de jaren zestig speelde hij in het parlement een grote rol. Hij verrijkte met zijn elan de notabelensociëteit, zoals de Kamer destijds gezien moet worden.⁵⁰ Met zijn karakter doorbrak hij de al jaren bestaande gang van zaken in het parlement. Reinsma heeft eerste aanzetten gegeven voor een levensbeschrijving door zijn licht te laten schijnen op brieven uit zijn tijd als suikerondernemer en door een korte analyse van zijn sociaal-economische denkbeelden aan het papier toe te vertrouwen.⁵¹ De historicus C. Fasseur benadrukte nog duidelijker het belang van een biografie van Van de Putte. In de jaren zeventig publiceerde hij een artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* met als veelzeggende titel 'Van suikercontractant tot kamerlid. Bouwstenen voor een biografie van Fransen van de Putte (de jaren 1849-1862)'.⁵² Hieronder wordt aan de oproep van deze historici gehoor gegeven. Deze biografie hoopt deze man en politicus een prominentere plaats in de geschiedschrijving te geven en te onderbouwen dat hij ten onrechte niet opgenomen is in de bundel *Eigenzinnige liberalen. Onafhankelijk denkende politici in Nederland*, waarin de geportretteerden gekozen zijn op basis van hun standvastige karakter en oorspronkelijke ideeën en hun kracht om woorden en gedachten om te zetten in daden en wetten.⁵³

⁴⁹ *Handelingen Eerste Kamer (hierna HEK) 1896-1897*, 29 december 1896, 99.

⁵⁰ Van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof*, 43, 117; Turpijn, *Mannen van gezag*, 9; Van den Berg, *Eerste honderdvijftig jaar*, 351; Te Velde, 'Van grondwet tot grondwet', 121.

⁵¹ Reinsma, 'Brieven van I.D. Fransen van de Putte uit diens planterstijd', 160-185; Reinsma, 'Sociaal-economische denkbeelden van Fransen van de Putte', 62-75.

⁵² Fasseur, 'Van suikercontractant tot kamerlid', 333-354.

⁵³ F. de Beaufort, J. van den Berg & P. van Schie, *Eigenzinnige liberalen. Onafhankelijke denkende politici in Nederland* (Amsterdam 2014) 13.